

E-DOKUMENTI SJM 3

Niko Toš

Zaupanje v institucije sistema

Izdajatelj in založnik:

Univerza v Ljubljani

Fakulteta za družbene vede - IDV

Center za raziskovanje javnega mnenja

in množičnih komunikacij

Urednik E-dokumentov SJM:

Slavko Kurdija

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

316.653(4)

TOŠ, Niko

Zaupanje v institucije sistema [Elektronski vir] / Niko Toš. - Ljubljana
: Fakulteta za družbene vede, IDV, Center za raziskovanje javnega mnenja in
množičnih komunikacij, 2005. - (E-dokumenti SJM ;3)

Način dostopa (URL):

http://cjm.fdv.uni-lj.si/e-dokumenti_sjm/Zaupanje_v_institucije_SJM.pdf

Opis temelji na verziji z dne 3.03.2005

ISBN 961-235-190-2

219094016

Niko Toš
Zaupanje v institucije sistema¹

¹ Tekst Zaupanje v institucije predstavlja delovno verzijo poglavja v knjigi (v pripravi) na temo Vrednote Slovencev in Evropejcev.

V tem tekstu se lotevamo vrednotenja demokracije s pomočjo koncepta zaupanja, konkretno, zaupanja v institucije demokratičnega sistema. Najprej bomo podali teoretsko utemeljitev in razčlenitev pristopa "zaupanja", nato pa pokazali na značilnejše raziskave zaupanja na zahodu in vzhodu Evrope – in pri tem poizkušali uvrstiti Slovenijo. V pomembno oporo pri tem nam bo evropska raziskava vrednot. Ali strukturna analiza (na slovenskem vzorcu) in primerjalna analiza v prostoru petnajstih držav pojasnjujeta okoliščine, ki vplivajo na večje ali manjše zaupanje v institucije? In kaj imata skupnega z vrednotenjem demokracije? Pri tem nas zanima, v kolikšni meri je Slovenija v vrednotenju demokracije oz. izražanju zaupanja v institucije evropska in ne predvsem posttranzicijska država.

1. Teoretska in metodološka razčlenitev

(1) Sociološki razmislek o institucijah. Najprej se oprimo na razpravo Veljka Rusa (1971) o vrednotah. V institucijah odkriva kolektivno osebnost, ki temeljito opredeljuje vsakodnevno življenje ljudi, bolj kot katera koli druga bližnja ali daljna osebnost. V jedru vsake institucije je namreč sistem vrednot, ki se z močjo aktualizirajo v normah, pravilih in predpisih, ki imajo svojo funkcijo v območju kolektivnega, skupinskega in množičnega delovanja. Pri poizkusu sociološke definicije institucij se opre na znano Stinchcombovo (1968) definicijo: institucija je koncentracija moči, ki je posebej posvečena določeni vrednoti, oz. tisto sredstvo, ki zaščiti vrednoto z močjo. Institucije so tem učinkovitejše, čim tesnejša je zveza med močjo in vrednoto. Če je moč v rokah oseb, skupin, ki se najbolj istovetijo z vrednotami institucije, lahko pričakujemo, da bodo te vrednote določevale tudi procese odločanja. Rus pravi, da lahko pričakujemo visoko nestabilnost celotne družbene aktivnosti, porast negotovosti in upad družbene dejavnosti, če center moči ni hkrati tudi intimno navezan na vrednote institucije ali če je center moči brez vrednostne usmeritve. Vrednote, obravnavane v družbenem kontekstu, dolgoročno usmerjajo dejavnosti na institucionalni ravni, kar omogoča povezanost medinstitucionalnih razmerij v celotni družbi. S tem posebej poudari strukturno-funkcionalni vidik institucij. Institucije so – v okviru strukturalno-funkcionalne razlage – nadomestek družbenega instinkta za stabilizacijo človeškega ravnanja in vedenja. S tem je poudarjen samohranitveni vidik socialnega sistema. Razlikovati kaže med tremi momenti institucij: racionalnim, regulativnim in kulturnim. Racionalni vidik ureja preplet socialnih razmerij in vlog ter preplet materialnih in socialnih menjav oz. menjalnih razmerij; regulativni vidik ureja razporejanje moči in razdeljevanje družbenih nagrad; kulturni vidik predstavlja institucije v

ideologijah in izraznih (ekspresivnih) simbolih – in tako nakazuje smiselne povezave znotraj socialnega sistema.

Vse večja institucionalizacija družbenega življenja se po Rusu med drugim izraža tudi v dejstvu, da vrednote izgubljajo intimnost, povečuje pa se pomen institucionaliziranih vrednot. Vse več družbenih področij dejavnosti se institucionalizira ... To pa pomeni, da so vrednote že vgrajene v družbene aktivnosti, ki so nam na razpolago. Cela področja in vrste aktivnosti človeka so vnaprej normirane, formalizirane in standardizirane. V vsakodnevem življenju delujejo institucije kot samo po sebi razumljive in ustvarjajo vtis nespremenljivosti. Gledano kulturnozgodovinsko in politično, so institucije v nenehnem spreminjanju; poteka proces institucionalizacije in deinstitucionalizacije, kar je povezano z zgoščanjem ali redčenjem socialnih odnosov in njim primernih regulacij, ki potekajo v razmerju med personaliziranjem in tipiziranjem, v spreminjanju predstav o legitimnosti, spreminjanju kognitivnih in normativnih interpretacij ter v spreminjanju potekov uporabe negativnih in pozitivnih sankcij (Bühl 1988).

(2) *Pomen zaupanja za demokracijo; zaupanje v institucije.* Almond in Verba (1963) sta v svoji, zdaj že klasični raziskavi civilne kulture poudarila pomen zaupanja za nemoteno delovanje demokracij. Zaupanje se tako uveljavi kot ena osrednjih kategorij v raziskovanju političnih kultur, o čemer izčrpno poroča Inglehart (1997). Pri raziskovanju odnosa ljudi do politike oz. konkretno pri raziskovanju odnosa ljudi do demokracije seveda izhajamo iz predpostavke, da so v različnih kulturnozgodovinskih in političnih okoljih opazovani demokratični sistemi različno legitimni. To se izraža tudi v različnih stopnjah zaupanja v konkretne politične oz. institucionalne sisteme. V razvitih demokracijah izhajamo iz predpostavke zaupanja v institucije, v novih demokracijah pa iz predpostavke naraščajočega zaupanja. Gre seveda za poenostavitev pri nakazovanju razlik v izražanju zaupanja v različnih konkretnih sistemih in tudi za vprašanje, bolje, za trditev, da visoko razvit demokratični sistem predpostavlja, terja tudi izražanje nezaupanja. Nezaupanje je izraz neskladja med prevladujočimi individualnimi in kolektivnimi vrednotami oz. neskladja med institucijami kot nosilkami kolektivnih vrednot in nosilci institucionalne moči. Če center moči ni hkrati tudi intimno navezan na vrednote institucije ali če je brez vrednostne orientacije, lahko pričakujemo visoko nestabilnost celotne družbene aktivnosti, porast negotovosti in upad družbene dejavnosti (Rus 1971). Pozitiven odziv na takšno stanje je sprožanje procesa reinstitucionalizacije.

Raziskovalci v zadnjih desetletjih razkrivajo različne primere prehodnih in vstopnih stanj v izražanju zaupanja v institucije demokratičnih sistemov. Tako sta npr. Lipset in Schneider (1987) razkrila praznine v zaupanju v najpomembnejše družbene in politične institucije ZDA. Državljeni se sicer zavedajo nenadomestljivosti institucij, hkrati pa so do njih vse bolj kritični. Do podobnih ugotovitev so prišli tudi raziskovalci v ZRN, kar se je kazalo še posebej v odnosu do političnih strank. Raziskovanje zaupanja v institucije je v zadnjih desetletjih navrglo celo vrsto pomembnih vidikov, med drugim vprašanje o reverzibilnem razmerju med zaupanjem v ljudi in zaupanjem v institucije, o vplivu konfliktne strukture v neki družbi na izražanje zaupanja, dalje, kako preferenčna vezanost na koalicijske oz. opozicijske stranke vpliva na izražanje zaupanja itd. Pa tudi, kako kopičenje izkušenj z institucijami vpliva na izražanje zaupanja in ali predvsem to vpliva na povečano zaupanje pri starejših – ali njihova konformnost?

(3) Pojemni temelj za merjenje in analizo zaupanja v institucije. Easton (1975, 447) označuje politično zaupanje kot neko občutje, da so v političnem procesu upoštevani lastni interesi, četudi le ob neznatnem nadzoru nad odgovornimi politikami. Kdor zaupa neki osebi ali instituciji, do nje izraža pozitivno občutje (čustvena sestavina), pripisuje ji pozitivno vrednost (evalvacijska sestavina), vrednotenje praviloma sledi iz moralnih norm in vrednostnih meril. Poleg čustvenih, afektivnih in evalvacijskih sestavin zaupanje vsebuje tudi kognitivne elemente, ki pa so težje določljivi. Zaupanje je vselej povezano z nekim predmetom, neko osebo (prijateljem, neko skupino, npr. kolegi), neko institucijo (npr. parlamentom, katoliško cerkvijo ipd.) ali pa nekim sistemom (npr. socialno državo, tržnim gospodarstvom). Temeljni zaupanja so pogosto pozitivno vrednoteni znaki ali lastnosti, ki jih pripisujemo predmetu zaupanja, in ni nujno, da se jih tisti, ki zaupanje izraža, vedno zaveda (Gräf, L., Jagodzinski, V., 1998). Gräf in Jagodzinski se v razpravi o difuzni ali specifični naravi zaupanja (Easton 1975, Fuchs 1981, Luhmann 1989, Gabrijel 1995) dokopljeta do treh ugotovitev, ki jih je vredno povzeti: prvič, ali je zaupanje specifično ali difuzno, je odvisno od tega, kako ta pojem uporabljamo in razumemo v vsakokratnem kontekstu. Če tisti, ki zaupa, pričakuje poseben rezultat, neko posebno storitev, je zaupanje v tem primeru specifično. Če je predmet zaupanja cel sistem, ne pa posamezna oseba ali konkretna organizacija, potem je glede na predmet zaupanje difuzno. Drugič, zaupanju ne kaže pripisovati neomejenih lastnosti, ki so pogosto izpeljane iz njegove difuzne narave. Zaupanje ni vedno in v celoti neodvisno od specifičnih rezultatov in outputov, kvečjemu takrat, kadar ne pričakujemo nobenega specifičnega

rezultata. Odpornost proti razočaranjem je povezana predvsem z difuznostjo pričakovanj. Kdor pa računa s čisto določenimi rezultati, je razočaran, če jih ni, in se bo odzval z odtegnitvijo zaupanja. Vprašanji o možnosti posplošitve zaupanja in prenosa zaupanja sta morda bolj pod vplivom konkretnega predmeta zaupanja. Kdor zaupa posameznim osebam (konkreten predmet zaupanja), še ne zaupa nujno v institucije; kdor pa čuti zaupanje v demokracijo (difuzni predmet zaupanja), ne more čutiti nezaupanja do vseh demokratičnih institucij. In tretjič, običajno merjenje zaupanja pokaže praznine v mnogih pogledih, če je postavljen le predmet zaupanja, niso pa vključena tudi pričakovanja, merila vrednotenja in vrednotene lastnosti. Omenjena avtorja sta na teh predpostavkah oblikovala vrsto domnev, ki ustrezajo namenom naše analize. Te domneve so: (1) Minimalni pogoj za nastanek zaupanja v institucije je, da oseba zaznava institucijo. Niso nujni neposredni odnosi, ki temeljijo na osebnih stikih, zadoščajo zaupanja vredni posredovalci. (2) Do institucij, ki jim pripisujemo pozitivno vrednotene lastnosti, laže zgradimo zaupanje. Odnos do vrednot (ponotranjenih norm in prepričanj) lahko pospešuje ali zavira nastajanje zaupanja. (3) V družbi razširjene vrednote in ideologije torej pomembno vplivajo na zaupanje v institucije. Ljudje namreč različno sprejemajo prizadevanja neke institucije, da služi javnemu blagru. Delujoče demokracije se odlikujejo po tem, da tudi konkurentom in političnim nasprotnikom ne odrekajo namere, da upoštevajo pravila igre v svobodnem tekmovanju. Zato čutijo tudi do konkurenčnih organizacij neko minimalno zaupanje. Seveda pa tudi v demokracijah zaupanje ni enakovredno razdeljeno na vse institucije. Tam, kjer so se organizacijsko utrdili trajni spori med skupinami, kjer so torej nastali trajni razkoli (cleavages), je za eno stran v sporu težko, da si pridobi zaupanje druge strani. Za slovenske razmere se zdi, da so ti nepredelani "razkoli" v povezavi s polpreteklo zgodovino, s partizanstvom in domobranstvom, vprašanjem narodne sprave, komunizmom in antikomunizmom, torej gre za razkole na nazorski ravni. Seveda pa so lahko vse pomembnejši tudi kulturno-konfesionalni in socialno-strukturni razkoli. Npr. v razsežju libertarno-konservativno in v razmerah postopnega uveljavljanja neoliberalističnih ekonomskih konceptov razkol v razsežju delavci, sindikati – menedžerji, lastniki kapitala itd. (4) Če se zaupanje v neko institucijo večkrat potrdi, se lahko utrdi in postane neodvisno od posameznega rezultata. Če se zaupanje kopiči več let, skozi daljše (življenjsko) obdobje, lahko iz tega izhaja tudi pozitiven odnos med starostjo in zaupanjem v institucije. (5) Ta domneva je socializacijska: zametki zaupanja v institucije nastajajo v otroštvu. Predvsem velja, da se med primarno socializacijo oblikuje večje ali manjše zaupanje med ljudmi, ki se lahko s širjenjem izkustva in odpiranjem socialne perspektive med sekundarno socializacijo razširi na konkretne osnovne skupine, pa tudi na institucije in sistem kot celoto. (6) Izražanje

zaupanja je odvisno tudi od kratkoročnih okoliščin; zaupanje se lahko omaje zaradi nezadostnih rezultatov, zaradi posebnih sprememb v institucijah. To še posebej velja, ker naš merski instrument ne zajame samo difuznega, stabilnega in proti razočaranju odpornega zaupanja, ki se oblikuje skozi daljša časovna obdobja, temveč tudi izraze (ne)zaupanja kot odzive na konkretno kratkoročno dogajanje.

Ker z našo analizo vstopamo v mednarodni primerjalni prostor, konkretno v prostor petnajstih evropskih držav, ki jih označuje poseben kulturnozgodovinski ter družbeni, gospodarski in politični razvoj, se zdi smiselno, da oblikujemo še (7) predpostavko, namreč, da se v stabilnih tradicionalnih demokracijah, v notranje povezanih družbah z nakopičeno pozitivno izkušnjo o vrednotno skladnem delovanju institucij in dejavnem vključevanju posameznikov in družbenih skupin v njihovo delovanje razvija in utrdi pozitivno vrednotenje institucij bolj kot v družbah, državah, ki jih označujemo kot mlade demokracije, v katerih poteka proces demokratične institucionalizacije in ki jih označujejo predvsem nakopičene izkušnje iz preddemokratičnega razvojnega obdobja.

2. Raziskave zaupanja v institucije v Zahodni ter Srednji in Vzhodni Evropi v devetdesetih letih

(1) Raziskave v Zahodni Evropi. V okviru raziskave Zaupanje v politični sistem je bil v devetdesetih letih izveden poizkus do tedaj najširšega empiričnega ovrednotenja problema zaupanja v institucije (Listhaug, Wiberg 1995). Raziskava je temeljila na obsežnem empiričnem gradivu, zbranem v štirinajstih evropskih državah v dveh časovnih presekih². V analizo je bilo vključenih deset institucij; med njimi cerkev, vojska, sindikati, policija, parlament, velika podjetja itd.

Za razumevanje odnosa ljudi do političnih institucij v Zahodni Evropi je pomembna analiza R. Rosea (Rose 1984), v kateri je šest institucij razvrščenih med vladne (vojska, šolski sistem, pravni sistem, policija, parlament in socialne službe) ter štiri med nevladne (cerkev, tisk, sindikat, velika podjetja). Pokaže se, da ljudje bolj zaupajo vladnim institucijam kot zasebnim. Ko pa v analizo vključimo še rezultate druge meritve (1990 oz. 1992), se potrди, da je zaupanje v vladne institucije bolj ali manj stabilno ali rahlo upada, medtem ko se zaupanje

² The European Value System Study Group, 1981, 1990.

v zasebne institucije rahlo povečuje. Tako npr. Norveška, Belgija, Švedska in Velika Britanija kažejo upad zaupanja v vladne institucije, nasprotno pa na Danskem zaupanje vanje narašča. Najizraziteje se je povečalo zaupanje v zasebne institucije v Italiji, pa tudi na Nizozemskem in v Španiji. Pri tem je vendarle splošno odkritje te raziskave, da je zaupanje v vladne institucije v večini držav večje od zaupanja v zasebne institucije (tabela 1).

Tabela 1: Zaupanje v institucije v izbranih zahodnoevropskih državah v letih 1990/92 in v Sloveniji v letih 1992, 1995 in 1999.

	Švedska	Nemčija	Nizozemska	Velika Britanija	Francija	Italija	Evropa	Slovenija		
								1992	1995	1999
Cerkev	38	40	32	43	50	63	50	39	37	35
Vojska	49	40	32	81	56	48	50	45	43	42
Izobraževalni sistem	70	54	65	47	66	49	67	67	72	80
Pravni sistem	56	65	63	54	58	32	64	50	34	44
Tisk	33	34	36	14	38	39	33	49	42	61
Sindikati	40	36	53	26	32	34	40	27	23	31
Policija	74	70	73	77	67	67	75	51	46	50
Parlament	47	51	54	46	48	32	50	36	24	25
Javne službe	44	39	46	44	49	27	45	40	27	25
Velika podjetja	53	38	49	48	67	62	41	33	37	-

Vir: Basanez, M., Inglehart, R., Moreno, A.: Human Values and Beliefs, A Cross Cultural Source-book, World Value Survey 1990–1993; Mednarodna raziskava vrednot, SJM 92, SJM 95 in SJM 99. Glej Toš, N., ur., Vrednote v prehodu I–III, Dokumenti SJM, Ljubljana 1997–2004.

V skupini vladnih institucij zavzema parlament v vseh opazovanih državah sorazmerno visoko mesto. To velja za Norveško, Finsko, pa tudi za Nemčijo, Irsko, Nizozemsko, Španijo itd. Medčasovna primerjava pa pokaže, da večinoma izražena stopnja zaupanja v parlament v preseku 1982–1990 bolj ali manj vidno upade. To izrazito velja za Norveško, deloma pa tudi za Islandijo, Nemčijo, Irsko, Francijo, Španijo in tudi za povprečen trend v opazovanih štirinajstih evropskih državah skupaj. V nekaterih od opazovanih držav pa opazamo nasprotno: naraščanje zaupanja v parlament. To se pokaže pri Belgiji, Nizozemski, Veliki Britaniji in Italiji. Hkrati opazimo, da je raven izraženega zaupanja v parlament v posameznih državah različna. Kljub nakazanemu negativnemu trendu je izraženo zaupanje Norvežanov v parlament še vedno visoko. Visoko je izraženo zaupanje v parlament še pri Fincih,

Nizozemcih in Nemcih, medtem ko po najnižji stopnji izraženega zaupanja izstopata Italija in Portugalska.

Med državnimi institucijami najvišja mesto po izraženem zaupanju, pa tudi glede na prevladujoč pozitiven trend zavzemajo izobraževalni sistem, vojska in policija. Tako je za izobraževalni sistem na visoki ravni izraženega zaupanja značilen prevladujoč pozitiven trend, od česar delno odstopajo Belgija, Nizozemska, Italija in še posebej izrazito Velika Britanija. Sorazmerno visoko raven izraženega zaupanja v obeh časovnih presekih in v vseh opazovanih državah uživa policija, čeprav je v posameznih državah trend negativen (Švedska, Belgija, Velika Britanija) in je na Portugalskem za policijo značilna izrazita nizka raven izraženega zaupanja. Podobno velja tudi za vojsko.

Znotraj skupine institucij civilne družbe zavzema posebno mesto cerkev. Najvišje po stopnji izraženega zaupanja – in visoko med vsemi opazovanimi institucijami – je cerkev na Irskem in v Islandiji, pa vendarle je v obeh državah opazen negativen trend. V vseh preostalih državah pa je opazen bolj ali manj izrazit negativni trend, najvidneje pa se izrazi v Belgiji, Nemčiji, na Irskem, Nizozemskem in v Španiji, kar kaže na potek in širino sekularizacijskih procesov v Zahodni Evropi v opazovanem obdobju.

Če pa opazujemo izraženo zaupanje v institucije na ravni povprečij opazovanih zahodnoevropskih držav, vidimo, da je po stopnji izraženega zaupanja na prvem mestu policija, sledijo pa ji izobraževalni sistem, nato pravosodni sistem, vojska, cerkev, velika podjetja, nato parlament, sindikati in tisk itd. V evropskem povprečju torej tisk zbere najmanj zaupanja med vsemi opazovanimi institucijami, sledijo pa mu sindikati, medtem ko je parlament uvrščen na nizko šesto mesto med desetimi opazovanimi institucijami.

Primerjava meritev v Sloveniji (WVS: 1992) s prikazanimi zahodnoevropskimi državami v istem časovnem izseku (1990–1992) opozarja na razlike in posebnosti. Tako je npr. zaupanje v parlament v Sloveniji le na polovici evropskega povprečja in daleč najnižje v primerjavi z opazovanimi državami. Od evropskih povprečij Slovenija odstopa še z nižjim zaupanjem policiji, pravnemu sistemu, sindikatom, cerkvi in podjetjem. Zaupanje v izobraževalni sistem je na ravni evropskega povprečja, zaupanje vojski le neznatno pod njim, zaupanje množičnim občilom pa znatno nad njim. Pri vsem tem je predvsem očitno, da Slovenija po obsegu izraženega zaupanja od opazovanih evropskih držav značilno odstopa. Pokaže pa se tudi, da je

tudi v Sloveniji zaupanje v izobraževalni sistem najvišje; visoko pa je tudi zaupanje v policijo in vojsko. Tudi tu se izkaže, da je Slovenija mlada demokracija in da je obdobje demokratične institucionalizacije pomemben dejavnik legitimizacije demokratičnega sistema.

Rezultati novejših meritev (1995, 1999) prvoten vtis v glavnem potrdijo. Končna meritev pokaže, da je zaupanje v parlament izrazito nizko – in močno nižje kot v izhodišču; enako velja za javne službe. Zaupanje močno pritegnejo izobraževalni sistem in množična občila.

(2) *Raziskave v Srednji in Vzhodni Evropi*. V primerjalni prikaz lahko vključimo tudi izsledke raziskovanja zaupanja v institucije v srednje- in vzhodnoevropskih državah.³ Na podlagi meritev, ki so bile opravljene leta 1995 v desetih srednje- in vzhodnoevropskih državah (tabela 2), lahko ugotovimo, da je med državljani v teh državah zaupanje v institucije nasploh bistveno nižje kot v zahodnoevropskih državah. To še posebej velja za izraženo zaupanje v politične oz. državne institucije. Poleg tega pa opazamo značilne razlike v izraženem zaupanju med posameznimi vzhodno- in srednjeevropskimi državami. Med opazovanimi državami je, denimo, izraženo zaupanje v vlado najvišje v Sloveniji in na Češkem; zaupanje v parlament je najvišje na Hrvaškem in v Sloveniji; izraženo zaupanje v cerkev in duhovščino je najvišje v Romuniji in Ukrajini, najnižje pa v Sloveniji in na Češkem; izraženo zaupanje v banke je visoko v Sloveniji, na Slovaškem, v Bolgariji in na Češkem, medtem ko je izrazito nizko v Ukrajini, Belorusiji itd. Med opazovanimi institucijami je najvišjega zaupanja v znatnem delu opazovanih vzhodnoevropskih držav deležna cerkev. To še posebej izstopa pri Romuniji, Ukrajini, Belorusiji in Poljski. Predsednik republike, zvečine neposredno voljen, je pretežno deležen visokega zaupanja – in razen na Slovaškem – bistveno višjega kot parlament. Družbena gibanja in množična občila so nasploh deležna visokega zaupanja – in bistveno višjega kot parlament in vlada itd.

Iz podobne raziskave v skupini vzhodnoevropskih držav (Plasser, Ulram 1996) pa lahko povzamemo, da izražanje zaupanja v politične institucije v opazovanih državah kaže na razlike med njimi. Tako, denimo, na Madžarskem in Češkem predsednik republike uživa najvišje zaupanje. To je verjetno povezano z njihovimi osebnostmi in omejenimi ustavnimi pooblastili, kar jih dviga nad raven dnevne politike in političnih spopadov ter postavlja v vlogo predstavnikov sistema, moralnih razsojevalcev in iskalcev notranjega ravnotežja in

³ Raziskava je potekala v okviru projekta New Democracies barometer (Rose 1996).

smiselnih kompromisov. Bistveno drugačen, ustavno in politično, je položaj v Rusiji in na Poljskem, kjer predsednik z velikimi osrednjimi pooblastili, neposrednim vplivom na izvršilno oblast in pravico veta odigrava vlogo "predsedniško karizmatične" zaščite ustave (Offe 1994). V takih sistemih predsedniki ne uživajo visokega zaupanja, razen na Hrvaškem, kjer leta 1995 (ob koncu t. i. domovinske vojne) predsednik republike uživa visoko zaupanje prebivalstva.

Tabela 2: Zaupanje v izbrane institucije v Sloveniji in srednje- in vzhodnoevropskih državah v letu 1995

Države	Vlada	Parlament	Predsednik republike	Cerkev	Množična občila	Narodne banke	Ženska gibanja	Ekološka gibanja
Bolgarija	36	26	38	36	12	45	19	19
Češka	43	23	36	26	57	44	32	54
Slovaška	30	25	26	37	37	48	35	53
Madžarska	18	22	37	36	46	35	23	35
Poljska	21	24	29	47	43	39	26	44
Romunija	26	25	48	77	46	41	31	40
Slovenija	43	27	58	25	54	47	46	46
Hrvaška	36	30	51	39	18	28	23	38
Belorusija	15	13	38	53	31	13	34	32
Ukrajina	15	11	31	54	27	15	36	38
Povprečje	28	22	39	43	37	36	30	40

Vir: Rose, R., Haerpfer, Ch.: New Democracies, Barometer IV: A10-Nation Survey, Studies in Public Policy, University of Strathclyde, Glasgow, 1996

Drugi dostopni viri kažejo, da je pomanjkanje zaupanja v politične institucije vidno predvsem v Rusiji, kjer razen vojske – kot ustanove nacionalne identifikacije – vse druge institucije vzbujajo visoko nezaupanje in dvom. Tudi na Poljskem vzbuja vojska zaupanje, medtem ko ga politična elita (parlament, vlada) nima. Celo tradicionalna institucija, kot je poljska cerkev, je izgubila znaten del zaupanja in se je po nezaupanju približala parlamentu in vladi. Podobne vzorce sprememb v izražanju zaupanja pa lahko odkrijemo tudi na Češkem, le s to razliko, da med ljudmi vlada uživa visoko zaupanje, cerkev in parlament pa bistveno nižje.

S primerjavami med izsledki raziskav v Zahodni, Srednji in Vzhodni Evropi torej lahko ugotovimo, da je izražanje zaupanja v politične institucije v srednje- in vzhodnoevropskem prostoru po družbenih preobratih v sredini devetdesetih let bistveno nižje kot v zahodnoevropskih državah z dolgoletno demokratično tradicijo. Pokaže se, da je tudi zaupanje

v civilne institucije nižje kot v zahodnoevropskem prostoru, da pa odstopanja pri tem niso tako izrazita. Kot že rečeno, zaupanje v cerkev v dveh pretežno pravoslavnih državah (Romunija, Ukrajina) daleč presega evropska povprečja, hkrati pa zaupanje v dveh pretežno (Slovenija) oz. delno (Češka) "katoliških državah" značilno zaostaja za evropskimi povprečji. To ponazarja posebnost sekularizacijskih procesov, ki v vseh državah t. i. vzhodnega bloka oziroma v postsocialističnih državah niso potekali izenačeno in pod enakimi vplivi. Sekularizacijski procesi v vzhodnoevropskih državah so pretežno potekali prisilno in pogosto le navidezno, primarna ljudska religioznost je ostala globoko zakoreninjena; v Sloveniji in na Češkem pa so sekularizacijski procesi potekali manj pod vplivom politično-sistemskih določilnic in – vsaj v Sloveniji – močno pod vplivom splošnih tokov, značilnih za zahodnoevropski družbeni in kulturni prostor, torej predvsem pod vplivom modernizacijskih procesov in prevladujočega liberalizma.

Prikazane primerjave srednje- in vzhodnoevropskih držav glede na obseg oz. moč izraženega zaupanja v politične institucije (parlament, vlada, predsednik) ponujajo pričakovano uvrstitev: na vrhu je Slovenija, sledita ji Hrvaška in Češka, na dnu pa se znajdetta Ukrajina in Belorusija. Pri prvih dveh državah niso brez pomena "preddemokratična" politična praksa, ki se je razvijala v jugoslovanskem samoupravnem socializmu, in odprtost ter usmerjenost teh dveh (nekdanjih jugoslovanskih federalnih enot) držav na Zahod. Iz primerjave sredi devetdesetih let sledi, da je v Sloveniji (skupaj s Češko) vlada deležna daleč največjega zaupanja, še z več zaupanja pa izstopa predsednik republike. Izrazito visoko zaupanje uživajo tudi nacionalna banka (Banka Slovenije), kar legitimira gospodarsko razsežnost sistema, in skupaj s Češko in Slovaško ženska gibanja, kar označuje sistem z vidika uveljavljanja človekovih pravic.

3. Raziskave zaupanja v institucije v Sloveniji v devetdesetih – primerjave in trendi

Če v to primerjalno analizo vključimo podatke iz treh meritev v okviru slovenske raziskave vrednot (tabela 1), ki so bile opravljene v letih 1992, 1995 in 1999, lahko ugotovimo naslednje: Glede na nakazana evropska povprečja v izražanju zaupanja v institucije Slovenija značilno zaostaja. Ta odstopanja se kažejo predvsem v odnosu do političnih oz. državnih institucij nasploh, deloma pa tudi nasproti zasebnim institucijam. Pomembna pa so tudi odstopanja med posameznimi opazovanimi institucijami v obeh velikih skupinah. Slovenska raziskava pokaže – in to potrdijo tudi vzporedne raziskave – da je po stopnji zaupanja najbolje uvrščen izobraževalni sistem, na drugo mesto se uvršča policija, sledi ji vojska, nato pa tisk,

velika podjetja, cerkev in sindikati. Očiten je tudi prevladujoč negativen trend v izražanju zaupanja. V večini primerov, ko imamo na voljo rezultate dveh ali treh meritev, se pokaže, da je izraženega zaupanja ob poznejši meritvi manj, razen pri izobraževalnem sistemu, množičnih občilih in sindikatih, kjer je trend pozitiven. Najizrazitejše zmanjšanje zaupanja zadeva pravni sistem, parlament, torej državni zbor, in javne službe.

Tabela 3: Rezultati meritev zaupanja v institucije v obdobju 1991–2003
(seštevek odgovorov "zaupanje je veliko" in "zaupanje je precejšnje" – v %)

	SJM91/2	SJM93/1	SJM95/1	SJM97/1	SJM98/2	SJM00/1	SJM01/2	SJM03/3+4
bogu	30,3	26,0	32,1		33,5	44,0	41,8	38,9
soseodom	38,0	33,9	37,2	28,9	45,4	50,3	48,6	53,0
družini in sorodnikom	87,9	87,8	89,7	86,7	89,0	93,6	91,0	94,1
cerkvi in duhovnikom	25,7	17,4	21,1	17,4	21,5	30,1	26,8	23,8
televiziji časopisom radiu	25,5	19,0	25,7	31,8	34,7	52,2	46,1	45,1
izobraževalnim ustanovam	52,7	56,7	71,6	69,8	76,1	82,7	80,3	82,4
sindikatom	16,2	11,5	14,5	12,8	29,0	39,9	36,3	42,6
političnim strankam	11,3	3,2	4,5	6,4	4,3	13,6	9,4	8,9
državnemu zboru	33,6 ¹	15,0	10,1	13,0	9,1	23,6	17,7	21,5
predsedniku republike	67,8 ²	46,6	36,3	41,7	44,0	59,2	55,6	41,0
vladi	32,5	13,6	27,9	27,6	26,3	43,9	41,3	34,9
predsedniku vlade			32,4	30,9	33,0	48,3	48,6	37,4
vojski	69,0	41,8	29,0	31,6	35,2	53,3	45,9	55,4
sodiščem	34,7	24,5	25,7	29,6	33,2	45,3	41,7	34,4
policiji	37,7	20,7	28,3	33,5	36,8	53,1	46,9	44,8
bankam	11,6	27,7	40,2	46,4	52,7	65,5	65,5	54,9
gospodarstvu podjetjem	16,8	13,8	28,8	26,8	32,8	53,2	45,3	50,0
slovenskemu tolarju			55,2	52,6	63,3	69,2	69,8	64,4
Banki Slovenije			45,8	50,4	59,6	68,7	68,2	57,9
Natu				28,2		44,7	38,4	40,1
EU				33,4		41,0	41,8	55,8
OZN				37,2		51,0	49,9	52,3

Vir: Raziskave SJM 1991–2003; CJMMK FDV

¹ slovenska skupščina

² predsedstvo Republike Slovenije

Poleg mednarodne raziskave vrednot smo v Sloveniji v obdobju 1991–2003 sistematično letno merili zaupanje v institucije v okviru projekta Slovensko javno mnenje (glej tabelo 3).

Pri tem smo zajeli širši nabor institucij, med drugim tudi subjekte iz neformalnega človekovega okolja (družina, sosedi) ter institucije, kot so: slovenski tolar, banke, Banka Slovenije ipd. V opazovanje je bilo tako vključenih več kot trideset različnih institucij oz. subjektov, ki ustrezno zapolnijo sektor državnih institucij oz. vej oblasti (zakonodajne, izvršne in sodne), področja dejavnosti države (šolstvo, zdravstvo, sociala), državne organe prisile in varnosti (vojska, policija), meddržavne oz. mednarodne organizme (OZN, EU, Nato), institucije civilne družbe (množična občila, sindikati, cerkev), institucije s področja ekonomije (tolar, banke, podjetja), družbena gibanja itd. Na podlagi teh meritev je mogoče sklepati, da je izražanje zaupanja v opazovane institucije v Sloveniji izrazito dinamično in časovno spremenljivo. Očitno je, da so med opazovanimi institucijami velike razlike v izraženi ravni zaupanja. Tako so npr. politične institucije v časovnem izseku 1991–1997 deležne zmanjševanja zaupanja. To še posebej velja za politične stranke, državni zbor, vlado, predsednika vlade, vojsko, sodišča, policijo in tudi za predsednika republike. V tem obdobju se pokaže negativni trend tudi v izražanju zaupanja v sindikate ter v cerkev in duhovščino. Sindikati doživijo v poznejšem obdobju (do leta 2003) izrazit vzpon zaupanja. Pozitiven trend v izražanju zaupanja pa se v tem obdobju kaže tudi v odnosu do slovenskega tolarja, bank nasploh, do gospodarstva oz. velikih podjetij itd.

Po ravni izraženega zaupanja so visoko na prvem mestu družina in sorodniki, in to v vsem obdobju opazovanja. Takoj za družino se po stopnji izraženega zaupanja uvrščajo šole in izobraževalne ustanove – in za njimi slovenski tolar, Banka Slovenije ter banke nasploh. Visoko uvrščeni so torej trije "osebki", ki simbolizirajo človekovo neformalno, kulturno in gospodarsko institucionalno okolje in z njim vrednoti znanje in gospodarsko stabilnost. Na dnu po stopnji zaupanja, ki se kaže kot pretežno oz. popolno nezaupanje, pa so politične stranke. Pri slednjih je razmerje med izraženim nezaupanjem in zaupanjem skrajno neugodno (25 : 1). Političnim strankam sledijo državni zbor ter cerkev in duhovščina z izraženim prevladujočim nezaupanjem (v razmerju 4 : 1 do 2 : 1).

Primerjava meritev 1991–1998. Če opazujemo spremembe v izražanju zaupanja v institucije z današnjega izhodišča vse do leta 1991 (leto državne osamosvojitve Slovenije), postane očitno vsaj naslednje. Prvič, državne institucije so v izhodišču uživale visoko oziroma srednje

zaupanje (od 68 % do 37 %); nobena druga opazovana institucija ni dosegala tako visokega zaupanja razen izobraževalnih ustanov, ki pa so prav tako področje delovanja države. Druge institucije, med njimi predvsem politične stranke, sindikati, cerkev ter gospodarstvo in banke, so uživale bistveno manj zaupanja – in so se razvrstile na spodnji del lestvice. Bonus, ki ga je ob osamosvojitvi uživala nova demokratična država, je bil izrazit; institucije, ki se umeščajo v prostor ideološkega oz. razrednega spopada, kot so politične stranke, sindikati in cerkev z duhovščino, pa so ljudje ocenjevali z zadržki, pretežno negativno – in izražali prevladujoče nezaupanje do njih. Leta 1998, po osmih letih delovanja demokratične države, je bilo izhodiščno zaupanje za institucije demokratične države potrošeno: zaupanje vanje je močno upadlo! Najočitnejše je to pri skupščini oz. državnem zboru (s 34 % na 9 % zaupanja); zaupanje policiji se je v vmesnem obdobju zmanjšalo, vendar se je vrnilo na izhodišče (37 %). Izgubo zaupanja pa ugotavljamo še pri predsedniku republike,⁴ vojski, vladi ... Za vlado je značilno, da v letih 1993–1994 poleg državnega zbora izgubi velik del izhodiščnega zaupanja (33 %) iz leta 1991, a si ga v letih 1995–1996 dokaj povrne (28 %). Drugič, institucije z "ideološkim" predznakom so v glavnem ostale na nizkih začetnih položajih na lestvici zaupanja, le da so jih nekatere še poslabšale. Tako je zaupanje v politične stranke skoraj povsem izginilo (z 12 % v letu 1991 na 4 % v letih 1995 in 1998). Zaupanje v sindikate je v vsem obdobju meritve ostalo relativno stabilno (med 11% in 15 %) in v letu 1998 doseže celo 29 %, kar kaže na prebujanje zavesti o zaščitni vlogi sindikalnega gibanja in visokem vrednotenju socialne varnosti, načela enakosti in socialne države. Cerkev je bila med institucijami v tej skupini na izhodišču po izmerjenem zaupanju relativno visoko (1991: 26 %). Vendar je v opazovanem obdobju zaupanje cerkvi najprej močno upadlo (1993: 17 %), nato pa si ga je delno spet povrnila. Tako je cerkev med vsemi opazovanimi institucijami po izraženem zaupanju pristala v letu 1988 na dvanajstem mestu. Nižje kot cerkev so na lestvici zaupanja uvrščeni le še parlament in politične stranke. V obdobju 1991–1998 tako politične stranke, državni zbor in cerkev z duhovščino predstavljajo triado ustanov, ki so po prevladujočem izraženem nezaupanju, po nizkem izraženem zaupanju ter po negativnem trendu oz. po stagnaciji (na nizki ravni) na dnu lestvice zaupanja opazovanih institucij. Medletne primerjave za to obdobje nam pokažejo, da začetno (1991) visoko zaupanje v institucije pluralnega političnega sistema (stranke, parlament, vlada, predsednik, sodišča, policija, vojska) strmo upada in doseže najnižjo točko leta 1995. Tega leta oz. leto pred tem

⁴ Upad zaupanja je očiten v preseku 1991–1993, ko skladno s sprejeto Ustavo RS kolektivno Predsedstvo RS nadomesti individualni, neposredno voljeni predsednik republike. Poznejša nihanja v izražanju zaupanja v predsednika republike so manj izrazita. V primerjavi z drugimi državnimi organi je zaupanje v predsednika republike visoko.

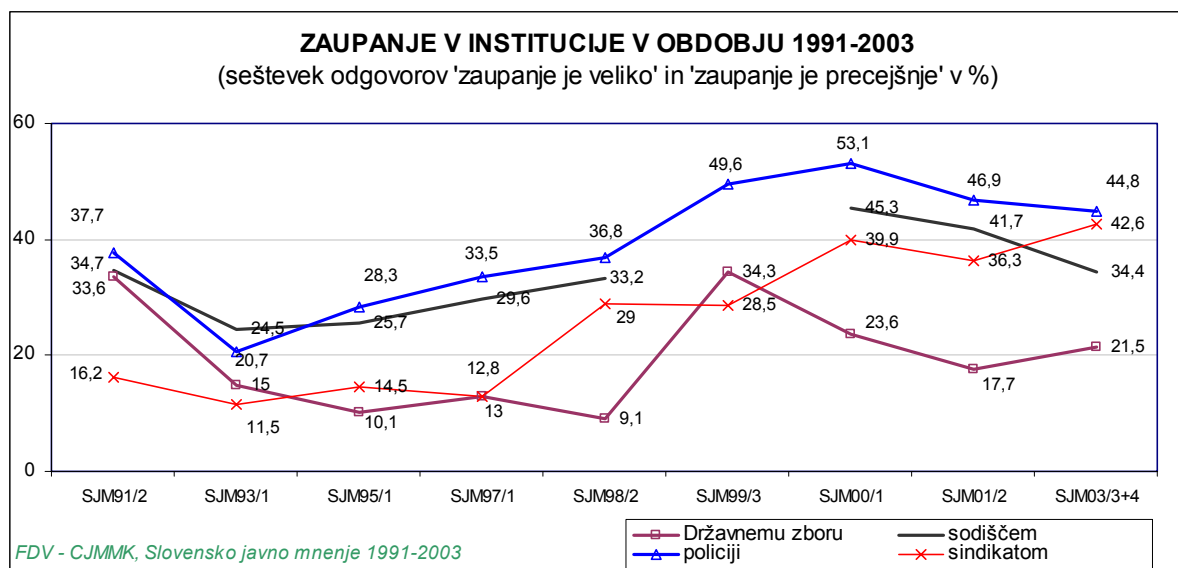
dosežejo najnižje točke izmerjenega zaupanja državni zbor (10 %), politične stranke (5 %), vlada (1993: 14 %), sodišča (24 %), vojska (1995: 29 %), policija (1993: 21 %) in predsednik republike (36 %). To je bilo obdobje zaostrenega strankarskega spopada, leto pred volitvami (1996), relativni zmagovalci pa so bili "graditelji mostov" med političnima blokoma. V celoti gledano je zaupanje v institucije v letu 1998 dovolj izraženo in ne zaostaja za izraženim zaupanjem v letu 1991. Pričakovanja ljudi, državljanov, so bila v tem vmesnem obdobju očitno (pre)visoka, nova politična praksa jih ni zadovoljila.

Povsem drugače pa se v obdobju 1991–1998 izraža zaupanje do izobraževalnih ustanov, množičnih občil, cerkve in duhovščine, sindikata. Tako je izobraževalnim ustanovam kljub političnim in ideološkim spopadam zaradi šolske reforme uspelo visoko izhodiščno zaupanje (53 %) privzdigniti na najvišjo raven (76 %). Izobraževalne ustanove, od osnovne šole do univerze, so sinonim za vrednoto znanja, poleg tega pa so pomembne nosilke oblikovanja vrednot in osebne identitete ter družbenega povezovanja. To velja tudi za množična občila v Sloveniji, ki jim je uspelo pridobiti visoko zaupanje (1998: 35 %), četudi je zanje v desnem delu politične javnosti veljalo, da so v rokah politične kontinuitete in služijo nedemokratskim silam. Za cerkev in duhovščino – glede na prevladujočo cerkev v Sloveniji: za Rimskokatoliško cerkev in njeno duhovščino – velja, da je leta 1991 dosegla solidno izhodiščno zaupanje (29 %),⁵ nato pa je vidno upadlo. Pozneje je Rimskokatoliška cerkev s širitvijo svojega delovanja iz pastoralnega v politični (strankarski) in ekonomski (privatizacija, vračanje cerkvene posesti) prostor izgubila del svoje (civilno)družbene identitete – in s tem zaupanja. Sindikati so vstopili v obdobje nove demokratične institucionalizacije razkrojeni, tako da so nizko začetno zaupanje (16 %) izgubljali (1993: le še 11 %); so si pa v naslednjih letih močno pridobili zaupanje (1998: 29 %!). Ostanjejo še trije osebk, ki označujejo gospodarski institucionalni prostor: banke, slovenski tolar in velika podjetja, ki jih povezujemo z vrednotenjem gospodarske stabilnosti. Zanje velja, da je bilo njihovo začetno zaupanje izjemno nizko (1991: banke 12 %, podjetja 17 %), da pa je postopoma naraščalo in doseglo solidno srednjo (podjetja 1998: 33 %) oz. visoko (banke 1998: 53 %) raven zaupanja. Legitimiteto te institucionalne sfere ponazarja visoko zaupanje, ki ga med ljudmi uživa slovenski tolar (1995: 55 %; 1998: 63 %!).

⁵ Pred osamosvojitvijo Slovenije in po njej je bila RKC pomembna udeleženka civilnodružbenega gibanja.

Primerjave meritev 1999–2003. Na prehodu iz predhodnega obdobja zaznamo leta 2000 in 2001 kakovosten premik v izražanju zaupanja v institucije. Pri večini opazovanih institucij so do takrat najvišje izmere zaupanja presežene. To velja celo za politične stranke, pa tudi za predsednika republike, vlado, predsednika vlade, sodišča, policijo in vojsko. Tudi parlament si povrne znaten del izhodiščnega zaupanja. Visoko se uvrstijo vsi gospodarski subjekti in ustanove s področja države blaginje. Bistvenega povečanja zaupanja so deležni množična občila, sindikati in cerkev z duhovščino. Izražanje zaupanja se v poznejših letih – do leta 2003 – sicer umiri in predvsem pri institucijah države (državni zbor, vlada, predsednik republike, predsednik vlade, sodišča, policija ...) tudi zniža. Vtis je, da je na prehodu 2000–2002 institucionalni sistem v Sloveniji doživljal vrh podpore in zaupanja. Med okoliščinami, ki so prispevale k povečevanju splošne podpore in izražanju zaupanja, so poleg ugodnega gospodarskega in družbenega razvoja ter uspešnega poteka evropskega vključevanja brez dvoma prispevali tudi učinki in (negativne) ocene kratkotrajne vlade koalicije desnosredinskih strank konec leta 2000.

Graf 1

Končne meritve leta 2003 nakažejo umiritev (upad) visoke splošne podpore in znižanje zaupanja v večino državnih oz. političnih institucij (politične stranke, vlada, predsednik republike, predsednik vlade, policija, sodišča ...). Institucije države blaginje (šolstvo, množična občila, sindikati, slovenski tolar) pa so še vedno deležne visokega zaupanja. To je bilo obdobje zaostrovanja kritik (v znamenju bližnjih parlamentarnih volitev) na račun vlade (korupcija, klientelizem, kriminal); politični spopad se je zaostroval, kar se je pokazalo

nasploh v zmanjšanju podpore oblasti – in neposredno v znižanju ravni zaupanja v osrednje državne in politične institucije. Ta gibanja nazorno pokaže graf 1.

4. Kaj določa izražanje zaupanja v institucije

Domnevne povezave med izražanjem zaupanja v posamične institucije in lastnostmi posameznikov oz. skupinskimi značilnostmi si v prvem koraku oglejmo na primeru odnosa do državnega zbora in policije. Pri tem je podlaga za analizo podatkovna zbirka raziskave vrednot SJM 1999/3.

Pokaže se, da na opredeljevanje do državnega zbora in policije vpliva pripadnost starostnim skupinam: najmlajši in mlajši (od 18 do 30 let in od 31 do 45 let) so v izrekanju zaupanja obema državnima institucijama daleč bolj zadržani kot starejši in najstarejši. Med najmlajšimi v državni zbor zaupa šestina vseh, med najstarejšimi pa enkrat več. Med najmlajšimi policiji zaupa dobra tretjina, med najstarejšimi pa enkrat več. Ali gre pri tem za nakopičene pozitivne izkušnje? Ali gre za priučeno sistemsko konformnost najstarejših? In zakaj eni in drugi bolj zaupajo policiji kot državnemu zboru – in še posebej – zakaj med najmlajšimi državnemu zboru zaupa le vsega ena šestina. Pri slednji skupini prav gotovo ne gre za vpliv predhodne politične socializacije in izkustva s preddemokratskim sistemom, temveč za izvirno, na lastnih izkušnjah temelječo kritično presojo in zadržanost v izrekanju zaupanja.

Do podobnega odkritja pridemo tudi ob preizkusu glede na izobrazbo anketirancev. Tako pri vrednotenju parlamenta kot policije se oblikuje enaka ugotovitev: višje in visoko izobraženi so izrazito bolj zadržani in torej izrekajo manj zaupanja v državni zbor, pa tudi v policijo. Med visoko izobraženimi tako močno, dvotretjinsko prevladuje izražanje nezaupanja v parlament. Med njimi se v odnosu do policije kaže uravnoteženost: polovica jih izreka veliko ali precejšnje zaupanje, nekaj manj kot polovica pa le majhno zaupanje ali pa sploh ne. Uvedba izbranih intervenirajočih spremenljivk, kot npr. levo-desna samoopredeljenost, diskriminacijska usmerjenost, egalitarna usmerjenost ipd., pa le deloma zadosti pričakovanju. Tako nas preseneti povezanost izražanja zaupanja v državni zbor in policijo z diskriminacijsko usmerjenostjo (še posebej do žensk), sicer na robu statistične pomembnosti. Bolj diskriminatorno usmerjeni bolj zaupajo v državni zbor kot tisti, ki te usmerjenosti sploh ne kažejo. To v majhni meri velja tudi za odnos do policije. V opredeljevanju do obeh institucij levo-desna samouvrstitev nima izrazitega vpliva, pač pa egalitarnejši nekaj bolj

zaupajo v državni zbor, pa tudi v policijo kot neegalitarno usmerjeni. In predvsem konservativnejši izrekajo izrazito več zaupanja v državni zbor in policijo kot libertarno, sekularno usmerjeni. Med slednjimi je dvakrat manj "zaupljivih" do državnega zbora kot med konservativnimi; tudi v odnosu do policije je ta zveza izrazito potrjena.

V drugem koraku samo opazovane institucije strnili v pet kategorij, in sicer: institucije države (parlament, pravni sistem, sodišča), institucije reda (policija, vojska), institucije države blaginje (šolstvo, zdravstvo, sociala), mednarodne institucije (OZN, EU), institucije civilne družbe (cerkev, množična občila, sindikati) in končno še vse institucije skupaj kot enotno dimenzijo. Pokaže se, da so razlike v izražanju zaupanja glede na spol neznatne in pod ravno statistične značilnosti. Potrdi se, da so razlike glede na pripadnost starostnim skupinam dovolj značilne pri vseh skupinah institucij in za vse institucije skupaj. Starejši torej v povprečju bolj zaupajo institucijam; še posebej se to izrazi v odnosu do blaginjskih institucij. Preizkus glede na izobrazbo potrdi že prej nakazan vtis. Nizko, nižje izobraženi daleč bolj radodarno razdeljujejo zaupanje v institucije kot srednje ter višje in visoko izobraženi. Slednji so najbolj zadržani v izražanju zaupanja v institucije reda, pa tudi v institucije civilne družbe, kar je glede na to, da sta v to skupino vključeni tudi cerkev in duhovščina, skladno s pričakovanjem. V analizo smo uvedli dodatno še dve neodvisni spremenljivki: dohodek na člana družine in samouvrstitev v družbene sloje. Preizkus glede na dohodek potrdi sliko glede na izobrazbo. Ocenjevalci z nizkim dohodkom izrekajo več zaupanja institucijam nasploh in še posebej institucijam reda, blaginjskim institucijam. To pa se ne potrdi pri mednarodnih organizacijah. In dalje, pripadniki nižjih slojev so zaupljivejši in izražajo več zaupanja v institucije kot pripadniki višjih slojev, razen pri mednarodnih organizacijah, kjer se razmerje obrne. V odnosu do vseh institucij skupaj so pripadniki nižjih slojev značilno bolj dobrohotni ocenjevalci institucij kot pripadniki višjih slojev.

Na tej ravni smo v analizo uvedli izbor intervenirajočih spremenljivk: konservativno – moderno; egalitarno – neegalitarno; levo – desno; zadovoljstvo z življenjskimi razmerami; zadovoljstvo z demokracijo ipd. Med njimi se kot najvplivnejša izkaže dimenzija konservativno – moderno, sekularno. Skupine, ki jih označuje visoka konservativnost, izrazito bolj kot moderno, libertarno usmerjene skupine izrekajo zaupanje v državne institucije, v institucije reda, v mednarodne organizacije in, razumljivo, v institucije civilne družbe (ki vključuje tudi cerkev). Take izrazite zveze pa ni pri izrekanju zaupanja v institucije države blaginje. Pokaže se tudi, da so bolj diskriminatorno usmerjeni, še posebej do žensk, bolj

zaupljivi do vseh opazovanih skupin in institucij, še posebej do državnih; med institucijami civilne družbe pa še posebej do cerkve. Preizkusi glede na egalitarnost – neegalitarnost, levo – desno samoopredeljenost ter oceno pomena politike niso tako enopomenski kot prejšnji. Pač pa se vpliv spet potrdi, ko v preizkus uvedemo zadovoljstvo z demokracijo in zadovoljstvo z življenjskimi razmerami. Pokaže se, da so zadovoljni z demokracijo značilno bolj zaupljivi do institucij vseh opazovanih skupin institucij, še posebej pa do institucij države, institucij reda (vojske, policije) in do mednarodnih organizacij. Ta zveza se potrdi tudi na ravni vseh institucij skupaj. Tudi preizkus glede na zadovoljstvo z življenjem ponuja enako sliko. Zadovoljniji izrekajo značilno več zaupanja predvsem v institucije države, institucije reda in mednarodne organizacije.

V tretjem koraku smo nakazane povezave preizkusili v regresijskem modelu, v katerem smo zaupanje v vse institucije skupaj preizkušali glede na serijo neodvisnih in intervenirajočih spremenljivk. Analiza je pokazala, da bolj kot so anketiranci konservativni (visoko uvrščeni na dimenziji moderno-sekularno – konservativno-religiozno), bolj zaupajo v institucije. Pokaže se tudi, da bolj kot so anketiranci diskriminatorni do žensk, bolj zaupajo v institucije. Dalje, da bolj kot zaupajo v demokracijo, bolj izrekajo zaupanje institucijam – in obratno. Regresijska analiza tudi pokaže, da z naraščanjem izobrazbe v smeri višje in visoke, izrekanje zaupanja v institucije upada. In dalje, bolj kot kažejo ljudje zanimanje za politiko, manj zaupanja izrekajo v institucije. Ugotovimo torej lahko, da je izrekanje zaupanja v institucije povezano z uvrščenostjo na dimenziji konservativno-religiozno – moderno-sekularno. Dalje, na dimenziji diskriminatornosti do žensk z uvrščenostjo v izobrazbeni hierarhiji itd.

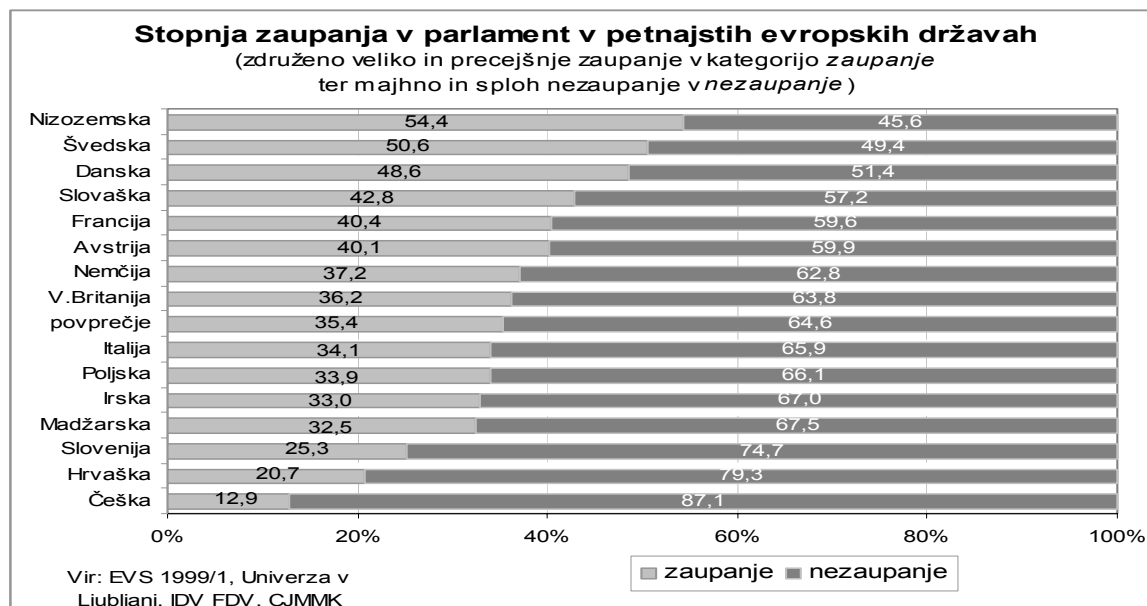
Glede na v uvodu ponujena teoretska izhodišča in razglabljanja o pomenu zaupanja v institucije za demokratično institucionalizacijo in za potrjevanje legitimnosti sistema se po opravljeni analizi zastavlja vrsta vprašanj, na katera ni mogoče dati enopomenskega odgovora. Poenostavljeno pa lahko sklenemo: ni vse v zaupanju, moč demokracije je tudi v nezaupanju, če je utemeljeno v vrednotnih izhodiščih demokratičnega sistema, če ga izražajo razgledani in bolje obveščeni državljani in državljanke in če ga izrekajo dejavni, za reformiranje sistema usposobljeni in pripravljeni posamezniki in skupine.

5. Zaupanje v institucije v petnajstih evropskih državah⁶

Opisna raven. V prvem koraku bomo najprej pokazali, kako se petnajst opazovanih držav uvršča glede na izraženo zaupanje v izbrane institucije: parlament, policijo, zdravstveni sistem, sindikate in cerkev. Pri tem nas bo predvsem zanimalo, kako se je na teh presekih uvrstila Slovenija.

Skladno s pričakovanjem se na lestvici držav glede na zaupanje v parlament Slovenija uvršča na nizko, predpredzadnje mesto, za njo sta uvrščeni le še Hrvaška in Češka, slednja z bistveno nižjim deležem zaupanja kot Slovenija. Najvišje v tem preizkusu se uvrstijo Nizozemska, Švedska in Danska. Te države so uvrščene na ravni visokega zaupanja, do ravni povprečja se uvrščajo še Hrvaška, Francija, Avstrija, Nemčija in Velika Britanija. Med njimi preseneča predvsem visoka uvrstitev Hrvaške,⁷ pod povprečje se skupaj uvrščajo Italija, Poljska, Irska in Madžarska. Cela razporeditev pokaže sicer "vzgon" tradicionalnih demokratičnih evropskih držav, tranzicijske države pa se uvrščajo bolj proti dnu (graf 2).

Graf 2

⁶ Primerjalni prikaz izrekanja zaupanja bomo oprli na podatkovno zbirko svetovne raziskave vrednot WVS 2000.

⁷ Hrvaška je imela med WVS 2000 na koncu obdobja Tuđmanove vladavine vse prej kot razvite demokratične institucije. Visoko zaupanje v takrat na novo izvoljen sabor izraža prej visoka pričakovanja, naslovljena na nove nosilce zakonodajne in izvršne oblasti.

Graf 3 ponazarja uvrstitev opazovanih držav glede na izražanje zaupanja v policijo. Razlike v izraženem zaupanju so izrazite in vendar predvsem opazimo dejstvo, da policija nasploh veže v vseh opazovanih državah bistveno več zaupanja kot parlament. Uvrstitev držav pa je skladna s pričakovanjem. Tam, kjer je policija umeščena v dolgotrajno delujoč demokratični sistem, je nasploh deležna več zaupanja kot v novih demokracijah. Vse posttranzicijske države se tako uvrščajo skupaj, pod povprečjem. Slovenija se za Poljsko uvrsti v zgornji del lestvice novih demokracij.

Graf 3

Tretji preizkus zadeva zaupanje v zdravstveni sistem. Graf 4 pokaže, da daleč največ zaupanja v svoj zdravstveni sistem izražajo Avstrijci, Francozi, Nizozemci, Švedci, Danci – in skupaj z njimi tudi Slovenci. Slovenija se torej na tej dimenziji uvršča visoko, medtem ko na dnu ostajajo Hrvaška, Madžarska, Češka – in pod njimi Italija. Gre očitno za refleksije na delujoče zdravstvene sisteme v teh državah, ki so vir večjega ali manjšega zadovoljstva ljudi.

Graf 4

Uvrstitev Slovenije v dveh presekih civilnodružbenih institucij ponazarjata grafa 5 in 6. Prvi pokaže, da se Slovenija glede na zaupanje v sindikate uvršča rahlo pod povprečje, vendar značilno nad Češko, Hrvaško, Madžarsko, Veliko Britanijo in Italijo, medtem ko se na vrh z visokim zaupanjem v sindikate uvrščata dve skandinavski državi, za njima Irska in presenetljivo Slovaška itd. Za visoko uvrstitev Slovaške nimamo uporabnih razlag.⁸

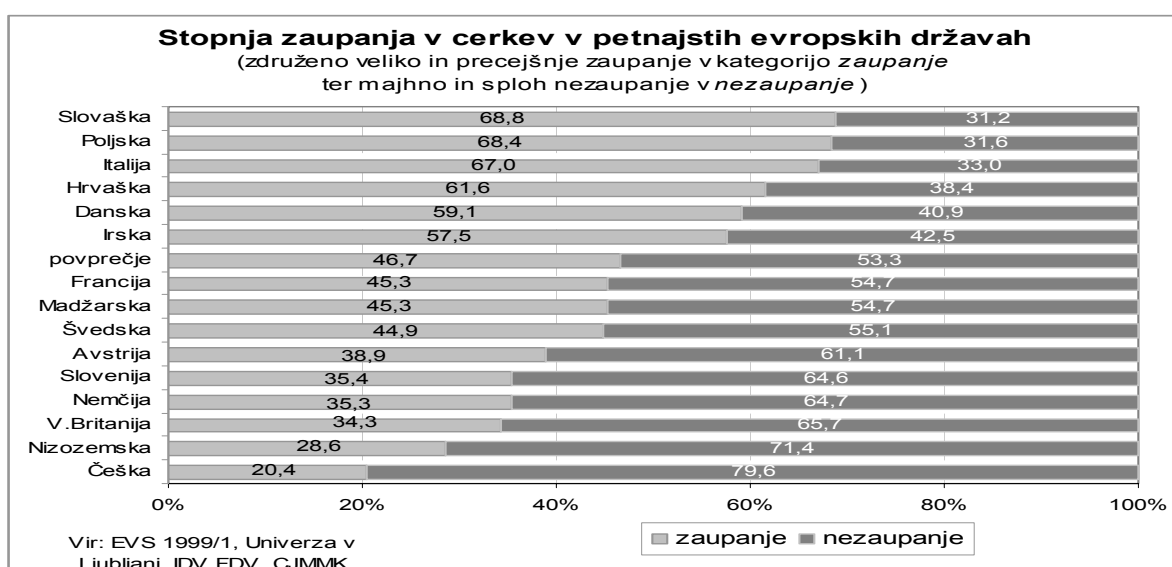
Graf 5

⁸ Seveda pa ne moremo izključiti merskih artefaktov.

In zadnji preizkus zadeva izražanje zaupanja v cerkev. Skladno s pričakovanjem se na vrh lestvice uvrščajo države, ki jih označujeta visoka religioznost in cerkvenost prebivalstva (Slovaška, Poljska, Italija, Hrvaška). Proti pričakovanju Irska, ki jo sicer označuje visoka stopnja religioznosti prebivalstva, v izražanju zaupanja v cerkev zaostaja za Dansko, ki jo sicer označuje bistveno nižja oz. nizka stopnja religioznosti prebivalstva. V tej uvrstitvi se Slovenija znajde na vrhu spodnje tretjine skupaj z Nemčijo, Veliko Britanijo, Nizozemsko in Češko, torej državami, za katere velja, da so ljudje v njih bistveno manj religiozni in cerkveni..

Graf 6

Razlike v izražanje zaupanja – primerjalna raven. V drugem koraku primerjalnega prikaza zaupanja v institucije smo izvedli analizo na podlagi srednjih vrednosti za opazovane države; izmerjena zaupanja za posamezne institucije smo združili v enotne kazalce za skupine institucij in za vse institucije skupaj – kot je prikazano v tabeli 4.

Tabela 4: Zaupanje v skupine institucij v petnajstih evropskih državah (povprečne ocene na lestvici 1 – zaupanja sploh ni in 4 – veliko zaupanje)

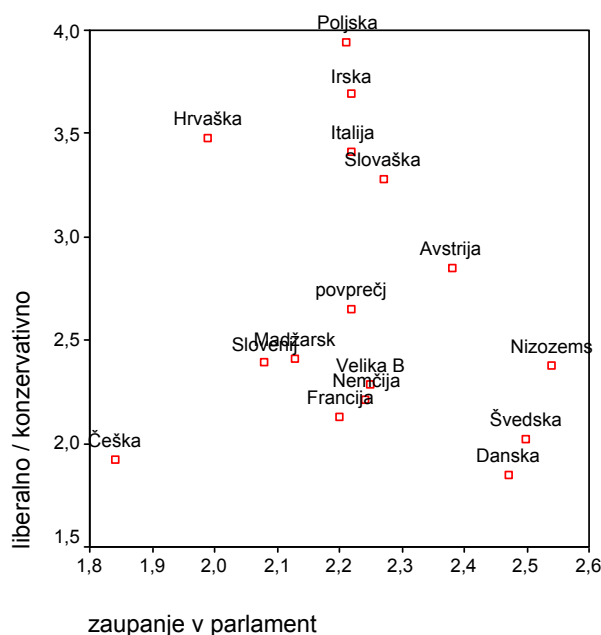
	Organi reda	Državne institucije	Institucije blaginje	Mednarodne organizacije	Civilne institucije	Vse institucije
Avstrija	2,64	2,53	3,03	2,28	2,23	2,55
Češka	2,22	2,02	2,47	2,39	2,06	2,23
Danska	2,91	2,65	2,78	2,37	2,43	2,63
Francija	2,67	2,28	2,79	2,42	2,18	2,46
Hrvaška	2,54	2,12	2,36	2,32	2,26	2,31
Irska	2,97	2,52	2,86	2,68	2,51	2,70
Italija	2,65	2,21	2,36	2,79	2,41	2,44
Madžarska	2,34	2,29	2,39	2,55	2,10	2,32
Nemčija	2,63	2,37	2,60	2,35	2,22	2,43
Nizozemska	2,51	2,43	2,80	2,38	2,42	2,52
Poljska	2,76	2,29	2,71	2,48	2,54	2,56
Slovaška	2,61	2,24	2,53	2,42	2,50	2,45
Slovenija	2,43	2,19	2,80	2,38	2,35	2,44
Švedska	2,64	2,54	2,71	2,47	2,41	2,55
V. Britanija	2,94	2,36	2,53	2,33	2,03	2,41
Povprečje	2,61	2,32	2,64	2,45	2,29	2,45

Vir: EVS 1999/2000

Razlike v izražanju zaupanja po skupinah in državah so dovolj izrazite. Tako je med državnimi institucijami po stopnji izraženega zaupanja na prvem mestu Danska in na zadnjem mestu z najmanj zaupanja Češka. Slovenija se uvršča na dno lestvice med Hrvaško in Italijo. V izrekanju zaupanja v organe reda z največ zaupanja prednjači Velika Britanija, na dnu pa je Češka. Gre očitno za dve bistveno različni izkušnji s policijo in vojsko. V prvem primeru v razmerah tradicionalne angleške demokracije in v drugem primeru v razmerah delovanja tajnih policij v češkem predtranzicijskem obdobju. Slovenija se uvršča na dno skupaj z Madžarsko in Nizozemsko, nad njima pa se uvršča Hrvaška, verjetno predvsem pod vplivom izkušenj t. i. domovinske vojne. V izražanju zaupanja do institucij države blaginje prednjači Avstrija, sledijo pa Nizozemska, Slovenija, Danska in Francija. V tem segmentu je torej Slovenija uvrščena visoko skupaj z Avstrijo in skandinavskimi državami. V segmentu mednarodnih organizacij se z nadpovprečnim zaupanjem izkaže Italija, z najnižjim pa Avstrija. Pod povprečjem se uvrstijo še Hrvaška, Nizozemska, Danska, Slovenija, Češka itd. V skupini institucij civilne družbe se najvišje uvrsti Poljska (predvsem zaradi visokega zaupanja v cerkev), najnižje pa je uvrščena Velika Britanija. Na ravni vseh institucij skupaj se najvišje uvrsti Irska z največ izraženega zaupanja v institucije, na dno pa Češka z najmanj. Slovenija se skupaj s Slovaško, Nemčijo in Francijo uvrsti nad Češko in Madžarsko.

Kaj prispeva k izražanju zaupanja? V naslednjem koraku smo izvedli analizo povezanosti med izražanjem zaupanja v izbrane institucije (parlament, policijo, cerkev in vse institucije skupaj) ter z zadovoljstvom z demokracijo, z zadovoljstvom z življenjem ter z uvrščanjem na dimenziji liberalno-konservativno – v izbranih evropskih državah. Rezultati preizkusov so prikazani v grafih 7 do 11.

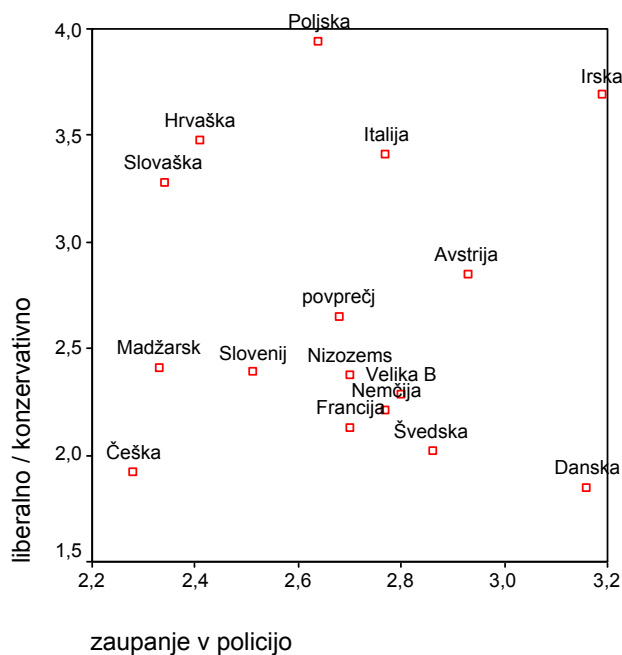
Graf 7: UVRŠČANJE PETNAJSTIH EVROPSKIH DRŽAV NA DIMENZIJAH LIBERALNO/KONSERVATIVNO IN ZAUPANJA V PARLAMENT
Srednje vrednosti; (1 – liberalen, 5 – konservativen; 1 – zaupanja sploh ni, 4 – veliko zaupanje)

Grafi 7 do 9 ponazarjajo povezanost med izražanjem zaupanja v parlament, policijo in cerkev ter dimenzijo liberalno, sekularno – konservativno, religiozno. Vsi trije preizkusi potrdijo pričakovanja: (1) zaupanje v parlament in policijo je izrazitejše ter pod vplivom prevladovanja liberalizma nad konservativnostjo, (2) zaupanja v cerkev je več – in je pod vplivom prevladujočega konservativizma. V prvih dveh preizkusih se skupaj kot v grozd uvrščajo skandinavske države (Švedska, Danska, Nizozemska), ob njih pa še Velika Britanija, Nemčija, Francija. Izražanje zaupanja v teh državah poteka v bolj sproščenih razmerah uveljavljene demokratične institucionalizacije; v njih je vrednotenje demokracije pri ljudeh bolj vgrajeno, bolj ustaljeno. Vse živeče generacije ljudi v teh državah imajo lastno neposredno izkušnjo z demokratičnim sistemom. Demokracijo so kot vrednoto sprejemali že v obdobju primarne socializacije. Od te skupine značilno odstopa skupina držav: Poljska, Hrvaška, Slovaške – in tudi Irska, ki jih označuje višja uvrščenost v smeri konservativno,

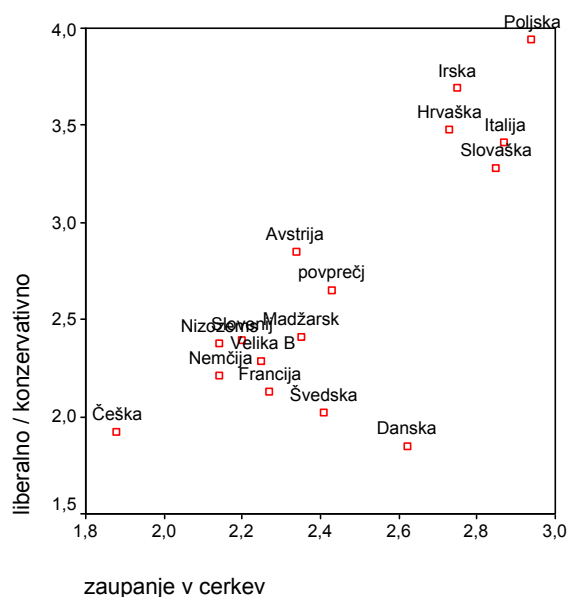
religiozno, hkrati pa (naj)več zaupanja v cerkev in prve tri manj zaupanja v parlament in policijo.

Graf 8: UVRŠČANJE PETNAJSTIH EVROPSKIH DRŽAV NA DIMENZIJAH LIBERALNO/KONSERVATIVNO IN ZAUPANJA V POLICIJO
Srednje vrednosti; (1 – liberalen, 5 – konzervativen; 1 – zaupanja sploh ni, 4 – veliko zaupanje)

V prehodu med tema skupinama se uvrščajo Avstrija, Slovenija, Madžarska, pa tudi Češka in Italija itd. V tej skupini držav zveze med liberalnostjo/konzervativnostjo in izražanjem zaupanja niso tako enopomenske kot pri prvih dveh skupinah držav.

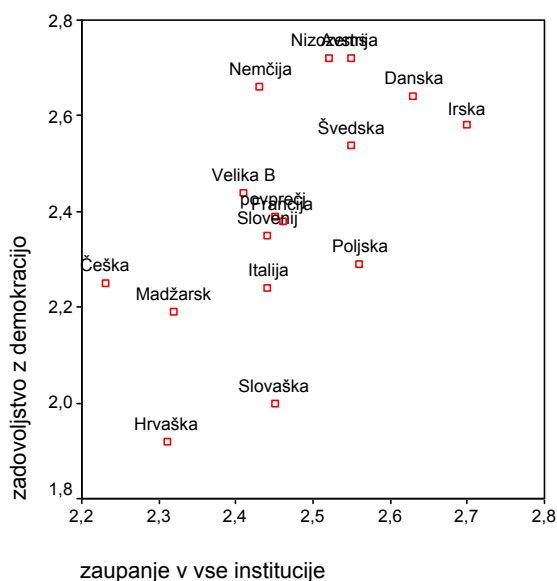
Graf 9: UVRŠČANJE PETNAJSTIH EVROPSKIH DRŽAV NA DIMENZIJAH LIBERALNO/KONSERVATIVNO IN ZAUPANJA V CERKEV
 Srednje vrednosti; (1 – liberalen, 5 – konservativen; 1 – zaupanja sploh ni, 4 – veliko zaupanje)

V drugem delu analize povezanosti pa smo preverjali vpliv (1) zadovoljstva z demokracijo, (2) zadovoljstva z življenjem na zaupanje v vse institucije in (3) še medsebojno povezanost obeh intervenirajočih spremenljivk – seveda vse v primerjavah med petnajstimi evropskimi državami.

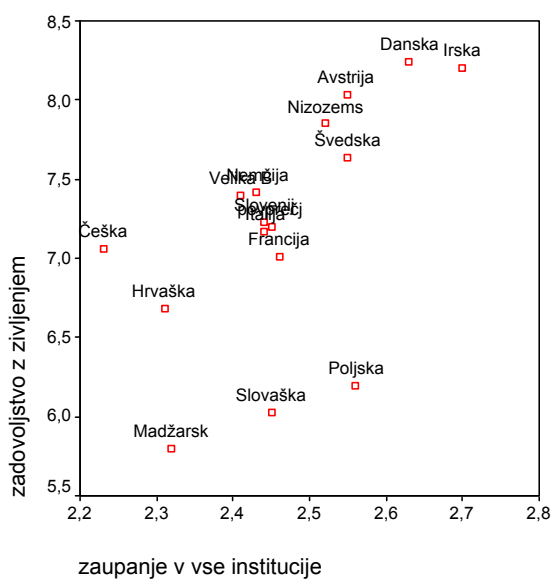
Graf 10 potrди pričakovanje: tudi na meddržavni ravni je višje zadovoljstvo z demokracijo povezano z višjim zaupanjem v institucije. Tudi tu se oblikujeta prej nakazana dva grozda držav: prvi, ki vključuje države, ki so bolj zapolnjene z demokracijo in z več zaupanja v demokracijo, in v drugi, ki vključuje države "mlade demokracije". Med njima – v prehodnem položaju – pa so Italija, Slovenija, Francija in Velika Britanija. Označujejo jih uvrstitve blizu povprečij na obeh dimenzijah ali pa nepričakovane in nasprotne povezave.

Graf 10: POVEZANOST ZADOVOLJSTVA Z DEMOKRACIJO IN ZAUPANJA V INSTITUCIJE V PETNAJSTIH EVROPSKIH DRŽAVAH – srednje vrednosti (1 – sploh nezadovoljni, 3 – zadovoljni; 1 – zaupanja sploh ni, 4 – veliko zaupanje)

Podobna slika se nam pokaže, ko v preizkus vključimo zadovoljstvo z življenjem. Z več zaupanja/zadovoljstva se (spet) skupaj uvrščajo Danska, Irska, Avstrija, Nizozemska, Švedska; z manj zaupanja/zadovoljstva pa Madžarska, Slovaška, Hrvaška ..., vse preostale, tudi Slovenija, se uvrščajo okoli povprečja.

Graf 11: POVEZANOST ZADOVOLJSTVA Z ŽIVLJENJEM IN ZAUPANJA V INSTITUCIJE V PETNAJSTIH EVROPSKIH DRŽAVAH – srednje vrednosti (1 – sploh nezadovoljni, 10 – zelo zadovoljni; 1 – zaupanja sploh ni, 4 – veliko zaupanje)

Da sta sliki preizkusov z zadovoljstvom z demokracijo in zadovoljstvom z življenjem skoraj preslikavi, smo pokazali že pri obravnavi vrednotenja demokracije. Zveza med spremenljivkama je reverzibilna. Predvsem, čim višje je zadovoljstvo z življenjem, tem višje je zadovoljstvo z demokracijo. O ekonomskem determinizmu pri vrednotenju demokracije smo govorili več v uvodni razčlenitvi. Tu lahko le še ponazorimo: Irci, Danci, Nizozemci, Švedski in Avstrijci so najzadovoljnejši z življenjskimi razmerami in hkrati izražajo največ zaupanja v institucije. Bistveno manj zaupanja in manj zadovoljstva (hkrati) izražajo Madžari, Hrvati, Slovaki in Čehi. Za Poljake je značilno nizko zadovoljstvo z življenjskimi razmerami in nadpovprečno zaupanje v institucije. Vsi preostali, tudi Slovenci, pa se znajdejo blizu povprečij, kar le potrjuje naravo povezave.

5. Nekaj sklepnih ugotovitev

Na koncu se lahko še enkrat opremo na misel, da je v jedru sleherne institucije (Rus 1971) sistem vrednot oz. da so institucije koncentracija moči, ki je posebej posvečena določeni vrednoti, oz. so sredstvo, ki zaščiti vrednoto z močjo (Stichkomb 1968). Vse več družbenih področij dejavnosti se institucionalizira in so institucije države in civilne družbe v temelju delovanja demokratičnega sistema. Zaupanje kot sestavina politične kulture (Almond, Verba 1963) pa je temelj za razpoznavanje njegove stopnje, njegove legitimnosti in pogoj za njegovo nemoteno delovanje. Seveda pa razvit demokratični sistem predpostavlja in terja tudi izražanje nezaupanja. Lipset in vrsta kritičnih družboslovcev je v okviru razprave o krizi parlamentarnih sistemov opozorila na praznine v zaupanju v najpomembnejše družbene in politične institucije v ZDA. Novejše evropske raziskave pa so pokazale, da gre za pojav, ki označuje bolj ali manj vse parlamentarne demokracije. V razmerah novih evropskih demokracij pa se problem postavlja na izhodišču: gre za vprašanje vzpostavljanja zaupanja v ključne družbene institucije in trende v izražanju zaupanja v prvem desetletju njihovega delovanja. Kot velja za odnos do demokratične institucionalizacije nasploh in do demokracije kot vrednotnega izhodišča v delovanju posttranzicijskih držav, velja seveda tudi za zaupanje v institucije, da se izraža, torej narašča ali upada glede na stanje zaupanja v družbi nasploh, glede na razvitost medčloveškega zaupanja in na njem temelječih socialnih omrežij oz. glede na difuzno oz. specifično, konkretno naravo pričakovanj in zaupanja v posamezne podsisteme oz. posamezne institucije.

Na podlagi pregleda pomembnih aktualnih raziskav smo pokazali na potek in dinamiko izražanja zaupanja v časovnih obdobjih ter v institucije države in civilne družbe. Obseg zaupanja v institucije države v razvitih demokracijah presega zaupanje v institucije civilne družbe, hkrati pa lahko razpoznamo, da narašča zaupanje v slednje. Poteki izražanja (ne)zaupanja niso enotni niti na ravni splošnih trendov v posamezni državi oz. skupini držav niti na ravni posameznih institucij oz. skupin institucij. Pa vendarle na podlagi pregledanega ne moremo pritrditi tezi, da gre v teh državah za zniževanje zaupanja v institucije nasploh. Kot tudi v izražanju zadovoljstva z demokracijo oz. vrednotenju demokracije nasploh pa tudi v izražanju odnosa oz. zaupanja v institucije velja, da je v državah posttranzicijske skupine tega zaupanja nasploh manj, da se osredotoča na različne institucije ali skupine institucij, pač glede na politične, socialno-ekonomske in kulturnozgodovinske danosti v razvoju teh držav. Tako npr. Slovenija med vsemi močno izstopa z visokim zaupanjem v izobraževalni sistem oz. nasploh v institucije socialne države, v civilnodružbene institucije, ki označujejo gospodarsko stabilnost in rast (banke, tolar, gospodarska podjetja), pa tudi v civilnodružbena gibanja. Pokazali smo, da so institucije države oz. političnega sistema v Sloveniji na vstopni točki obremenjene z visokimi pričakovanji glede demokratične institucionalizacije. Očitno pa ta pričakovanja niso bila zgolj difuzna, splošna in jih ni bilo mogoče izpolniti zgolj s spremembo političnega sistema. Pričakovanja so bila povsem konkretna. Ljudje so ocenjevali povsem določene socialne, ekonomske in politične "donose", torej učinke in spremembe v vsakodnevem življenju posameznikov in skupin. Zaupanje v institucije političnega sistema je tako z leti upadalo, hkrati pa, kot smo pokazali na podlagi empiričnih meritev, konec devetdesetih oz. s prehodom v novo desetletje naraslo in spet deloma upadlo. In vendar so prav institucije političnega sistema tiste, ki vseskozi vežejo visoke deleže nezaupanja, pri čemer so tisti, ki to nezaupanje izražajo, najdejavnejši razvojni del prebivalstva: mlajši, bolj izobraženi, socialno višje uvrščeni, manj diskriminatorno in manj egalitarno usmerjeni. Skratka, nosilci nezaupanja so pomemben potencial demokratičnega razvoja družbe. Tu lahko le ponovimo: ni vse v zaupanju, moč demokracije je tudi v nezaupanju, če je utemeljeno v vrednotnih izhodiščih demokratičnega sistema, če ga izražajo razgledani, bolj obveščeni državljani in državljanke in če ga izrekajo dejavni za reformiranje sistema usposobljeni in pripravljeni posamezniki in skupine.

In vendar, gledano v primerjalnem, meddržavnem prostoru, Slovenija potrdi svoj prostor "nekje vmes". Po obsegu celotnega izraženega zaupanja ne odstopa bistveno od tradicionalnih demokratičnih držav, le da je v njej zaupanja v institucije političnega sistema manj, da je

zaupanje v pravosodni sistem razgrajeno, da je zaupanje v institucije države blaginje primerno visoko in da je poleg visokega zaupanja v izobraževalni sistem zanjo značilno visoko zaupanje v množična občila. Še posebej kaže iz celote opazovanih institucij izločiti cerkev z duhovščino in sindikate. V izražanju zaupanja cerkvi Slovenija na primerjalni ravni v vzhodno- in srednjeevropskem prostoru izstopa skupaj s Češko z najnižjim izraženim zaupanjem. Primerjave v zahodnoevropskem prostoru pa Slovenijo uvrstijo nizko, in sicer skupaj z Nizozemsko, Švedsko oz. v prostoru petnajstih izbranih držav (na podlagi podatkov WVS) skupaj z Nemčijo, Francijo, Veliko Britanijo, Nizozemsko itd. Da to ne izraža zgolj stanja v poteku sekularizacije kot globalnega evropskega procesa, ponazarjajo primeri držav, ki jih označujejo nizka cerkvenost in religioznost in vendar višje zaupanje v cerkev kot institucijo. Cerkev začetnega "bonusa" in prednosti iz osvobajanja spon avtoritarnega sistema ni zmogla obrniti sebi v prid. Temu nasprotni primer pa je izražanje zaupanja v sindikate. Na točki systemskega prehoda (1990) so sindikati deležni nizkega izhodiščnega zaupanja, ki je sčasoma naraslo in se povzpelo na visoko raven. Učinki tranzicije se izražajo v zaostrenih socialnih razmerjih med zaposlenimi in delodajalci. Sindikat v udejanjanju svoje vloge varuha socialnih pravic zaposlenih pridobiva pomen in zaupanje. Seveda tudi za sindikat velja, da je obremenjen s konkretnimi pričakovanji, ki izhajajo iz visokega vrednotenja prvin socialne države in načela enakosti. Itd., itd.

Viri:

Almond, G., Verba, S. (1963). *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton University Press, Princeton.

Basanez, M., Inglehart, R., Moreno, A.: *Human Values and Beliefs. A Cross Cultural Sourcebook, World Value Survey 1990–1993*.

Easton, D. (1975). 'A Re-Assessment of the Concept of Political Support'. *British Journal of Political Science* 5: 435-57.

Fuchs, D. (1989). *Die Unterstützung des politischen Systems der Bundesrepublik Deutschland*. Opladen: Westdeutscher Verlag.

Fuchs, D., Guidorossi, G., and Swensson P. (1992). 'Support for the Democratic System'. V: Klingemann, H. D., Fuchs, D. eds.: *Citizen and the State*. Oxford University Press, Oxford.

Gräf L., Jagodzinski W. (1998). *Wer vertraut Welcher Institution*. V: Braun M., Mohler P. Ph (1998) *Blickpunkt Gesellschaft* 4, Westdeutscher Verlag, Opladen, Wiesbaden.

Inglehart, Ronald (1977). *The Silent Revolution, Changing Values and Political Styles Among Western Peoples*, Princeton University Press, Princeton.

Lipset, S. M., and Schneider, W. (1987). *The Confidence Gap: Business, Labor and Government in the Public Mind*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Listhaug, O., Wiberg, M. (1985). *Confidence in Political and Private Institutions*. V: *Citizens and the State*; ed.: Klingemann M. D. Fuchs, D., *Beliefs in Government*, Oxford, New York.

Plasser, F., Ulram, P. (1996). *Measuring Political Culture*. V: Plasser, Pribersky (eds.): *Political Culture in Eastern Central Europe*, London.

Rose, R., Haerpfer, C. (1996). *New Democracies Barometer IV: A 10 - Nation Survey*, University of Strathclyde, Glasgow.

Rus, V. (1971). *Naše vrednote, Znamenja, Obzorja*, Maribor.

Stinchcomb, A. (1968). *Constructing Social theories*, Harcourt, New York.